

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

EGY ÖKUMÉNIKUS NÉPÉNEK- GYŰJTEMÉNY ESÉLYEI

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 53. Stilizálás – klasszikum
  - 54. A Sacramentarium Gregorianum
felajánlási könyörgése a húsvét utáni
II. vasárnapon
-

27. szám

2005. március

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI – LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszettekhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálalom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus kereszttét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úr-napi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

(A jegyzék folytatása a báltapon)

Egy ökuménikus népénekgyűjtemény csélyei

Trajtler Gábornak – 75. születésnapjára

A történeti háttérrel – röviden

Az énekanyag ökuménikus forgalma Magyarországon – különös módon – akkor volt a legnagyobb, amikor leginkább dúlt a hitvitázás: úgy 1540 és 1640 között. A protestánsok két korábbi örökségből is merítettek: a graduálkönyvek a bibliai-liturgiai énekeknek és a régi keresztény himnódiának magyarra ültetésével magukénak nyilvánítottak egy akkor már legalább 1000 éves énekhagyományt; gyülekezeti énekkönyveikbe pedig szinte változtatás nélkül felvehették a középkori kanció legfontosabb darabjait. Ugyanilyen intenzív az ellenkező irányú áramlás is: a magyar ó-protestáns énekanyag nagy részét megtaláljuk a Cantus Catholiciben és a Kájoni Cancionáléban. A tanbeli különbségek oly kevés helyet kaptak a korai énekanyagban, hogy az átadás-átvétel mindkét irányban a szöveg módosítása nélkül történhetett.

A felekezetek énekgyakorlata a 17. század közepétől kezdve vált el igazán. A katolikusoknál a nagyrészt külföldről behozott barokk kanció, a reformátusoknál a genfi zsoltár, az evangélikusoknál a német korál térnyerése egyénítette repertoárjukat, s ugyanakkor el is határolta őket egymástól. Az új katolikus repertoárban nagyobb hangsúlyt kaptak a támadott teológiai témák, a reformátusok és evangélikusok által behozott repertoárok pedig annyira idegenek voltak a korábbi magyar hagyománytól, hogy a korabeli emberek szükségszerűen a befogadó egyházakhoz asszociálták őket.

Az evangélikus és református egyházak között a repertoár némi közössége fennmaradt. Egyrészt azért, mert mindkettő a maga hagyományaként tartotta meg a 16. századi magyar protestáns énektermést. Másrészt mert a közös „ellenséghez” képest rokonnak érezték a másikat. Az evangélikus korálok közül nem sok került be a református énekkönyvekbe; a genfi zsoltárok azonban egy tömbként kaptak helyet az evangélikusok 17. század végi reprezentatív gyűjteményében. A katolikusok és protestánsok között semmiféle átvétel e korban nem történt; kapcsolatot csak a magyar népének fénykorából, a megelőző száz

évből örökölt és megtartott tételek jelentettek. Nemcsak az új énekek elutasítása távolította őket egymástól: amilyen fokban mindegyik felekezetenél gyengült a gregorián–középkori–óprotestáns törzssanyaghoz való ragaszkodás, olyan fokban növekedett a köztük való távolság. (Az erre vonatkozó statisztikákat lásd a Magyar Egyházzene IV. 275–283. oldalán megjelent cikkemben.)

A közelítésre a 20. századtól kezdődően, immár a tudatos ökuménikus törekvésekkel összefüggésben történtek kísérletek, eleinte csak a protestantizmuson belül; majd az új evangélikus és katolikus énekeskönyv néhány példája e választóvonalat is átlépte. (A közös ökuménikus ájtatosságok céljaira utóbb egy kis gyűjtemény is készült, mely azonban gyakorlatilag használaton kívül maradt.)

A fontos események azonban nem az énekkönyvekben hagytak nyomot, hanem a tudományos szakirodalomban, és annak eredményeképpen a köztudatban. Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza széles körű vizsgálódásai világossá tették, hogy a magyar zenei ökuméné nem kegyes cél, hanem történelmi valóság. Sok énekünk története nem is érthető meg a felekezeti együttlítás nélkül. Az egyes énekekre vonatkozó eredményeket „A magyar népének” c. könyvemben próbáltam röviden összefoglalni.

Két nemzetközi fejlemény is az ökuménikus énekeskönyv feladatának újrafogalmazására indíthat: egyik az egyházak közti viszony közismert megváltozása, a másik a külföldi egyházak énekeskönyveinek példája, melyek az ökuménikus jelleget természetes kiindulópontnak tekintik, egyes esetekben addig menően, hogy a felekezeti énekeskönyvek anyagának egyik fele a közös, másik a külön énekeket tartalmazza.

Az énekeskönyv megújítása a katolikus, református, evangélikus egyházban – más-más okból – egyformán közszájon forgó kérdés, vagy éppen követelés. Egyiknél sem sürgős e feladat, de mindenütt tudják, hogy egy jó énekeskönyvet évtizedes előkészítő munkával és gondolkozással kell megalapozni. Érdemes tehát máris beszélnünk arról, milyen esélyei vannak ma egy ökuménikus énekkönyvnek, mi lenne annak viszonya a tényleges felekezeti énekkönyvekhez, milyen módszert kellene szerkesztéskor követni, s milyen nehézségekkel kell szembenézni.

Egy ökuménikus énekeskönyv elvi alapjai

A következőkben csak a fent említett három felekezet szempontjából vizsgálom a kérdést; ezeknél támaszkodhat a munka a legreálisabb történeti háttérre. Külön vizsgálatot kíván, hogy a többi egyházak speciális énekhagyományával mennyiben egyeztethető össze egy ilyen törekvés. Lehetőségét nem zárom ki, de az elsőbb kérdés a három nagy felekezet énekkapcsolata.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, mi az ilyen munka célja.

a) Én csak mellékcélnak deklarálom azt, hogy a közös istentiszteletek számára együtt énekelhető anyagról gondoskodjunk. Ennél fontosabbak a következők:

b) Mindegyik felekezet énekrepertoárjának értékét ilyen vagy olyan tekintetben növelni lehet a másik(ok)ból levont tanulságokkal vagy onnét átvett anyaggal.

c) Egy ilyen gyűjtemény növeli a magyar népének törzsanyagának (egyben legértékesebb magjának) tekintélyét.

d) A gyűjtemény megerősítheti az énekek alapvető keresztény üzenetét az utóbbi két-három évszázad felhígító hatásaival szemben.

e) Az egyes felekezetek repertoárjában észlelhető hiányokat, torzulásokat alkalmasint ki lehet igazítani a többiek értékes hagyományából.

f) A használó kör kiszélesítése emeli ennek az énekanyagnak tekintélyét, sőt azt, mint a magyar kultúra részét, méltó helyre teszi az egyházi használaton kívül is.

A fentiekből adódik a tennivaló elvi megalapozása is. A járható út nem a meglévő énekeskönyvek átböngészése, s azokból egyéni ízlés alapján való szemelgetés, majd az ilyen tételek egymás mellé nyomtatása. A kérdést így kell inkább feltenni:

- mi a három felekezet tényleges közös hagyománya?
- mit és hogyan kell ebből közösként megtartani vagy feleleveníteni?
- mik a különhagyománynak azon elemei, melyeket a közös hagyománnyal összehangolva érdemes legalább szemelvényként beemelni a repertoárba?

A következő alapelv a gyűjtemény és a felekezeti énekeskönyvek viszonyát mondja ki:

A magyarországi viszonyok között illuzórikus lenne közös énekeskönyvet szerkeszteni. Inkább olyan gyűjteményre lenne szükség, mely önmagában is használható (oktatás, művelődés), s melyből az egyes felekezeti énekkönyvek maguk számára ökuménikus törzssanyagot válogathatnak.

Már merészebb terv lenne (s talán nem is kell erőltetni): az ökuménikus énekanyag minden felekezet könyvébe bekerüljön, s körülbelül háromszor annyi felekezet-specifikus énekkel egészül ki.

Ez azonban nem túl fontos kérdés, az életre hagyhatjuk, hogy az elkészült gyűjtemény sorsáról döntsön.

A gyűjtemény forrásai

Természetesen kiindulópont lehet a három egyház mai népénekönyve, hiszen ezek valamilyen formában tartalmazzák ezen egyházak megmaradt örökségét, korábbi hagyományát is, egyben figyelmeztetnek arra, hogy a ma meglévő, élő templomi gyakorlatot messzemenőig figyelembe vegyük. De túl is kell lépni rajtuk, mert mindhárom énekeskönyvben ki lehet mutatni olyan kopásokat, fogyatékosságokat, melyeket csak a történelmi énekeskönyveink felnyitásával tudunk felismerni, kiegészíteni, kijavítani.

Ennek során mindhárom felekezet minden régi énekkönyvét tanulmányozhatjuk. De ha az ökumenét nem egy tarkaságban, hanem egy egységben, vagyis egy reprezentatív törzssanyag megtalálásában keressük, akkor célszerű mindhárom felekezet legjobb könyveire támaszkodni. A gyülekezeti kanció tekintetében ezek (időrendben haladva): Károni János Kancionáléja (mely teljesebb, mint a Cantus Catholici, s annak nagy részét magába foglalja), a Zöngedező Mennyei Kar (az Új Zengedező Mennyei Kar-ral együtt), és a Debreceni Öreg Énekeskönyv. Ha figyelmünket ki akarjuk terjeszteni a szorosabban vett liturgikus énekanyagra is, akkor legjobb középkori karkönyveinket is (ezek használatáról lásd alább) és a legjobb protestáns graduálkönyveket is illik kitenni asztalunkra.

S mit tartsunk a mai alkotásokról? Minden felekezet belső ügye, hogy az „új művek” értékét, funkcióját hogyan ítéli meg. Azt hiszem azonban, hogy a közös gyűjtemény nem alkalmas egy efféle ítéletalkotásra. Itt a korszerűséget inkább a megformálásban, mint az anyagválogatásban kell keresnünk. Nem hiszem, hogy egy modern költő versének be kell kerülnie, de a korszerű elveket és gyakorlatot észben kell tartanunk, amikor arról van szó, hogy egy régi himnusz, egy korál, vagy egy magyar népének milyen formában kerüljön be a gyűjteménybe. Nem erőltetném mai zeneszerző kompozíciójának felvételét, de a dallamalakok meghatározásában, a kottaképek kiformálásában, illő szerephez kell jutnia korszerű zenei tudásunknak és jó ízlésünknek.

Mi kerüljön a gyűjteménybe?

Természetesen nem egyes darabokat fogok felsorolni; kiválasztásuk az értő szerkesztők dolga lesz. De kérdezhetjük: milyen *kategóriákat* lenne illő kialakítani a könyvben. Ezek a kategóriák természetesen nem a könyvnek, hanem a gyűjtőmunkának „fejezetei”.

A felsorolást egy fontos kérdés megtárgyalásával kell kezdenem. Tudom, hogy lesz, aki első hallásra elutasítja a most következőket, de kérem, gondolja át csendben mielőtt végleges ítéletet mond.

Az új énekgyűjtemény természetesen a *magyar* népénektörténet útjának egy állomása. De Krisztus és az apostolok egyháza nem magyar egyház. A magyarok viszonylag későn vették fel a keresztséget. A kereszténység szellemi életének fontos, meghatározó kifejeződései ennél sokkal korábbiak, sőt 1000-ig sokszor már el is halványultak, vagy csak annyira voltak jelen, amennyire a hagyomány a jelenben tartja a múltat is. A magyar pietásban, s így a magyar népénekekben is jelen van a középkor, a humanizmus, a barokk, a racionalizmus, a romantika vallási hagyatéka, de az apostolok, vértanúk, egyházatyák kora csak kivonatosan és áttetten van jelen. Ha van közös hagyatékunk, akkor elsősorban a kereszténység első fél évezredének *egyetemes* kincseit kell annak tekintenünk. A katolikusok végzetesen hibáznak, ha az első fél évezred teológiáját, spiritualitását, liturgiáját engedik elhalványulni. A protestánsok végzetesen hibáznak, ha magukat ötszáz éves egyháznak tekintik, ha megelégednek azzal a hagyattal, mely az 1500-as évek elég sajátos

(jót, rosszat vegyítő) szellemi környezetében kiformálódott. El kellene fogadnunk minden oldalon, hogy az első fél évezred mindannyiunké, közös, egyetemes örökségünk.

Mi következik ebből? A strófás népének, mint műfaj már magában véve is középkori találmány, az első fél évezredhez képest liturgikus deformáció. Nagy értékeket termett, és szó nincs arról, hogy valaki elvetné. De az ellenkező véletet sem szabad elfogadni. Nem lehet igazi értelemben ökumenikus egy olyan énekgyűjtemény, mely nem fogadja magába az első fél évezred alkotásait, s ezen alkotások szavain, zenéjén keresztül annak teológiáját, spiritualitását, liturgikus szellemét. Ez az örökség nincs nyelvhez kötve: magyarul is közvetíthető.

1. Ennek megfelelően első munkafejezetünk: **a biblikus szertartási ének**. Nem átköltésben, parafrázisban, hanem a maga bibliai egyértelműségében. Javaslatom: 20-25 antifona, responsorium breve, 1-2 melizmatikus alleluja felvétele a gyűjteménybe. Ezek egy részét meríthetjük a protestáns graduálokból (bátor igazítással, modernizálással); másik része lehet 20-21. századi fordítás-alkalmazás.

2. **A korai keresztény himnódia** a népének egyik alapforrása, a protestánsoknál talán még inkább, mint a katolikusoknál. Ambrus és mások himnuszai helyet kaptak a korai népénekeskönyvekben, s jelen vannak a maiakban is, mondhatni: a teológiailag legmagvasabb, legteológikusabb részét alkotják a strófikus egyházi énekköltésnek. Javaslatom: 15-20 himnusz (hozzá esetleg 2-3 szekvencia). A fordítások egy része vehető a régi és mai gyülekezeti énekeskönyvekből vagy a graduálokból. De nem szabad visszariadnunk a mai műfordítói elvek alapján készített, tartalmilag, stílusban, nyelvileg hitelesebb fordításoktól sem (melyekre Babits mutatott példát). A dallamok lehetnek az „eredetiek”; de a gyakorlatra való tekintettel ki lehet használni a versformák ismétlődését, s a könnyebb (sokszor egyúttal: régibb) dallamokat is lehet kombinálni más himnusz-szövegekkel.

3. A legfontosabb **középkori karácsonyi és húsvéti kanciók** szövege már Telegdi Miklós prédikációs könyvében szerepel; ezek ott vannak a korai protestáns gyűjteményekben, majd a 17. századi katolikus nyomtatványokban és kéziratokban is. Ezek egyben az európai vallássosság közkinccsei voltak, s maradtak. Javaslatom: 8-10 középkori kan-

ció felvétele (például: In dulci jubilo, Puer natus in Betlehem, Christus surrexit, Natus est nobis), általában a 16. századi magyar fordítások (tapintatosan modernizált) változataival.

4. A magyar népének törzsanyagát a 16. századi **ó-protestáns kanció** teszi, Csomasz Tóth szerint „a legszebb magyar század legdrágább magyar dallamai”. Valamilyen formában szinte minden régi énekeskönyvünkben szerepelnek, általában nem is egy szöveggel (melyekről jó áttekintést ad Csomasz Tóth Kálmán alapvető könyve). Javaslatom: kb. 20-25 dallam (40-50 szöveg) felvétele a gyűjteménybe, figyelembe véve a régi énekeskönyvi formákon kívül a nagy számú népzenei adatot (elsősorban Kodály Zoltán és Kiss Lajos gyűjtéseit) is.

5. A **német korál** már nem jutott ilyen ökuménikus szerephez hazánkban, de az evangélikus énekkönyvekben jelenlétük folyamatos. A reformátusoknál korábban kevés, ma több tétel mégis befogadtatott, egy-kettő a katolikusoknál is felbukkan. Jelentőségüket emeli egyetemes európai becsük, nemes zenei anyaguk és bibliai-dogmatikai ihletésű szövegük. Javasolom 10-15 tétel felvételét, fele-fele részben az ünnepekből és a tematikus-zsoltáros szövegekből; alapvetően a Zöngedező Mennyei Kar (kellően modernizált) szövegeivel.

6. Bár a **genfi zsoltárok** a magyar népénekgyakorlaton belüli bizonyos elszigeteltségüket kevésbé tudták áttörni, jelentőségük a magyar kultúrában, a református kegyességben alig túlbecsülhető; vallási jelentőségüket pedig az adja, hogy a strófás népénekanyagon belül a legerőteljesebb bibliai hangot képviselik, a lapidáris zenei stílus pedig bizonyos liturgikus hangvételt idéz fel. Az evangélikusok (és más protestáns egyházak) szívesen vették át, a katolikusoknál a 42/41. zsoltáron kívül csak egy-két kevésbé sikerült 20. századi adaptáció említhető. Ökuménikus szempontból azért is figyelemre méltóak, mert a tematikus (imádó, hálaadó, kérő stb.) tartalmukkal a többi felekezet számára is hiánypótlóak lehetnek. Kétféle használatuk jöhet szóba: teljes zsoltárként felhasználhatók zsolozsma-szerű istentiszteleteken, jól válogatott versszakaik pedig (esetleg tapintatos szövegalkítással) önálló egyházi népénekeként is fungálhatnak. Javaslatom: 10-15 zsoltár felvétele (nagy részt az egyszerű, áttekinthető szerkezetűek közül).

7. A magyar népének-repertoár **17. századi** gyarapodásából csak kevésnek van ökümenikus mondanivalója. Néhány szép lírai darab, figyelemre méltó népzenei kapcsolatot mutat (például a sirató- vagy a Rákóczi-stílussal), s szövegi szépségeik is közös használatra érdemesítik őket (Seregeknek hatalmas nagy királya). Javaslatom: 5-6 tétel felvétele.

8. A **18-20. századi énekek** felekezet-specifikusak, legtöbbjük tartalmilag sem kívánczik a tervezett gyűjteménybe. Négy-öt akadhat közöttük, mely legalább színezetként felvehető.

A javasolt számok összességükben is megfelelnek a gyűjtemény céljának (összesen mintegy 100 ének), arányaikban is jól tükrözik az ökümenikus énekanyag tartalmi és stíláriis sajátságait.

Milyen formában jelenjenek meg a tételek?

Ez látszik a legnehezebb kérdésnek. A jelenlegi énekeskönyvek felekezetenként gyakran eltérő szövegválogatásban, szövegezéssel és dalamvariánssal közlik ugyanazokat az énekeket. Ha közülük egyet választanánk ki közösnek, nem csak hiúságot sérthet, hanem az élő gyakorlatot is megzavarhatja. A régi énekeskönyvek ugyan olykor nemesebb, jobb változatot adnak a maiaknál; de nem váltana-e ki ellenkezést az azokhoz való visszatérés? Azt hiszem, a szerkesztőknek munka közben kell kialakítania az eljárásokat, talán esetről-esetre másképpen. Néhány elvben azonban előzetesen meg lehet állapodni:

A szempontok egyike bizonyára a tétel ismertsége.

a) Számos olyan régi énekünk van, mely „kegyeleti okból” mind-egyik felekezet könyvébe bekerült, esetleg a kántorképzőkben gyakoroltatják is, valójában azonban kevésbé ismert, kevésbé énekelt. Ilyenkor felmerülhet, miért nem éneklük? Érdemes-e efféle ellenállás mellett is erőltetni? Lehetséges, hogy jobb formában közölve több esélyük volna? Lehet, hogy a kántorok – nem lévén tisztában az adott ének értékével – nem fordítottak rá kellő figyelmet? Akárhogy is, ha kinyomtatott, de kevésbé bevett énekekre kerül a sor, kevésbé kell tekintettel lenni az eddig terjesztett formára.

b) Lehetséges, hogy az adott specimen egyik felekezetenél a bevett énekek közé tartozik, a többinél nem. Ilyenkor, ha lehet, ezt a felekeze-

tet kell követni, s csak komoly ellenérvek indokolhatják, hogy más javaslattal álljunk elő.

c) Legnehezebb a helyzet, ha két-három felekezetnél egyaránt kedvelt a darab. Elképzelhető lenne adni egy „legjobb” formát, de mellette leköszölni a többi elterjedt alakot, vagy legalább utalni rájuk. A gyűjteménybe kerülésük még a megosztás mellett is hasznos lenne, hiszen inentől kezdve úgy néznénk az énekekre, mint „közösre”, melyet különbözőképpen, de mindnyájan éneklünk, melyet, ha szükség van rá a „másik” változat szerint is el tudunk énekelni nehézség nélkül.

d) Nem cél ugyan a változatok egymás mellé állítása, olykor mégis a párhuzamos közlés a legjobb megoldás. Nem is csak a felekezeti különbségre tekintettel, hanem mert hasznos, ha választhatóként egymás mellett áll egy régiesebb és újabb, egy hosszabb és rövidebb szöveg, egy dunántúli és erdélyi dallam.

Most beszéljünk röviden az ének egyes összetevőiről:

1. Szöveg. Melyik szöveg? Milyen szerkezetben? Milyen szövegezésben?

a) Az ökuménikus használatból kizárnám az új költemények ráhúzását. (Méltatlannak tartom például, hogy a katolikusoknál egy Tinódi-dallam egyetlen szövege egy 20. századi költemény Szent Gellért tiszteletére.) Osztozhat azonban egy dallamon több szöveg, esetleg olyan patinás szöveg is, mely eredetileg nem ezzel a dallammal járt, de járhatott volna. A szöveg kiválasztásánál fontos annak liturgikus használhatósága, vallási-irodalmi értéke, s régi és jelenlegi elterjedtsége.

b) A teljes énekverset kell-e közölni? válogatni a versszakokból? szabad-e összevonni versszakokat? Ebben is (mint a következő pontnál is) olykor ütközhet egymással a történeti hűség és a mai használhatóság követelménye. A reformátusok könyvei általában az előbbinek, a katolikusoké és evangélikusoké az utóbbinak adnak előnyt. Ez azonban nem vág egybe a tényleges használattal: a reformátusoknál is ritkán mennek végig a 10-12 versszakon. A rövidítés mellett nem az időnyerés szól elsősorban, hanem az, hogy a mai liturgia szerkezetébe jobban beilleszthető, értelmes énekek keletkezzenek. A régi énekek gyakran nem azért hosszúak, mert sok a mondanivalójuk, hanem a régi költői nyelv

terjengős volta és a gyenge rímtechnika miatt. Ha rövidítés a kántor döntésén múlik, akkor megeshet, hogy mondjuk a 3. vers után hagyják abba az éneket, akár „kijön” belőle a szöveg értelme, akár nem. Ha így van, akkor nem jobb-e, ha a régi verset olyan nyersanyagnak tekintjük, melyből maga az énekkönyv kínálja fel a sűrűbb, tömörebb, az istentiszteletben jobban helyére tehető szerkezetet?

Ugyanezt a problémát funkcionális változások is felvethetik. Az ének eredeti funkciójában indokolt lehetett a hosszabb terjedelem; a funkció megszűnése vagy átalakulása viszont mást kívánna. Például a katolikusok körmeneti és búcsújáró énekei istentiszteleten nem használhatók eredeti terjedelmükben, de egyik-másik tömörített formában más funkcióra is átvihető lenne. A genfi zsoltárokat, ha zsoltárként használják őket, végig kell énekelni. De nem alakíthatók-e ki belőlük remek 3-4 versszakos imádó, hálaadó, bűnbánati énekek is?

A kérdést néha megoldja a „csillagozás” (a kihagyható versszakok bejelölése), de néha nem, mert a gondolatmenet folyamatossága az ilyen kihagyást megsínyli. A régi magyar versben gyakran négy soron át variálják ugyanazt a gondolatot, aztán a következő négy sorban egy következőt (már csak a négyes rímek kényszeréből is). Nem lenne ilyenkor ésszerűbb modern páros-rímet használva a két versszakból csinálni egyet? Például:

A pokol torkából te kiszabadítál,
az én lelkömben mikor megnyugotál,
te ígéretedből mikoron bízattál,
ottan én szívemben bizodalmat adál.

Én éjjel és nappal néked hálát adok,
dicséretet mondok örökké teneked,
mind ez világ előtt vallást teszek neked,
irgalmasságodért mert te azt érdemlöd.

Összevonva:

A pokol torkából kiszabadítottál,
és az én szívembe bizodalmat adtál,
azért éjjel-nappal néked hálát adok,
teneked örökké dicséretet mondok.

Ebben a szerkesztőknek kell esetről-esetre dönteni, meghagyva azt a lehetőséget is, hogy az ének kétféle versszak-szerkezettel kerül a

könyvbe, s ezzel kétféle igényt elégít ki, vagy kétféle funkció szerint válik el.

c) Hasonló a probléma a szövegezéssel: maradjunk a hiteles régi szövetnél (reformátusok), modernizáljunk (evangélikusok) vagy írjunk a dallamra új szöveget (katolikusok)? Én az utolsó lehetőséget sem zárom ki, de nem a közös énekgyűjteményben: az inkább tartalmazza a hiteles „közös” szövegeket.

Vannak szövegek, amelyeket patináságuk, esetleg közmegebecsültségük miatt nem szabad modernizálni, vagy mérsékelt archaizmusuk miatt arra nincs is (illetve alig van) szükség. De vannak olyanok is, amelyek az érthetetlenségig régiesek; ha ezeket így tartjuk, akkor többre becsüljük a hozzájuk kapcsolódó nosztalgikus emlékeket, mint azt, hogy az ének mondjon valamit az értelemnek is.

Itt sem tudnék kötelező szabályt adni. Esetről-esetre kell mérlegelni; végső esetben itt is megengedhető lenne két változat közlése. Arra azonban mindenképpen ügyelni kell, hogy stíláris diszharmónia ne keletkezzék az ének kora (eredeti szöveg, dallama, stílusa) és egy modernizált szöveg között. Egy gyülekezeti népének szövege nem annál jobb, minél modernebb (vagy minél régiesebb), hanem ha minél *kortalanabb*. Ha már bele kell nyúlni az adott énekversbe, a modern szövegező (nem is merném költőnek nevezni), adjon értelmes és szép, de „semleges” szöveget. A műfajhoz nem illő szóhasználatot, jelzőket, igéket, rímtechnikát innen távol kell tartani. (Akkor már legyen a vers inkább egy kissé „primitív”.) Ha pedig a modernizált szöveg a tartalomtól is eltávolodik, még akkor sem bocsátanám be a gyűjteménybe, ha kedvelt egy felekezetnél. A megszokottság komolyan számításba veendő – főként az első versszakokban, melyet az emberek fejből tudnak –, de nem egyetlen szempont.

2. A lehetőségek a dallamváltozat tekintetében is hasonlóak. Ha az ének egyik felekezetnél sem tartozik az igazán kedveltek közé, szabadban választhatjuk a történelmileg legjobb és esztétikailag legszebb változatot. A döntés előtt a jelenlegi énekkönyveken kívül végig kell néznünk valamennyi elérhető alakot, beleértve a perdöntő népzeneieket is, nehogy úgy járjunk, mint annak idején a Szent Vagy Uram! szerkesz-

tői, akik egyetlen régi kézirat alapján – melyben elfelejtették kitenni az előjegyzéseket – moll változatban akarták népszerűsíteni azt a 17. századi éneket, melyet már Budapesttől tizenöt kilométerre is tudott mindenki a hiteles dūr változatban.

A nehézség ismét akkor jelentkezik, ha több felekezet más-másképpen énekli az éneket (például: Krisztus Urunknak áldott születésén; Ne hagyj elesnem). Ha a források elég egyértelműen tanúskodnak egy jó változat mellett, akkor még a „közös” alak is eltérhet egy egyébként bevett alaktól, elvégre az illető felekezet emellett énekelheti tovább a maga módján is.

Olykor-olykor itt is el tudnám fogadni, hogy a gyűjtemény két, egyaránt jó és népszerű változatot közöljön egymás mellett. Nem hiszem, hogy ez zavart okozna. Manapság az emberek többsége már nem pusztán emlékezetből énekel, hanem könyvből, s megértethető velük az is, ha más-más alkalommal más-másképpen kell énekelni ugyanazt az éneket. (Emlékszem egy régi népzenei gyűjtésre, ahol egy fél-falunyi csoport megmutatta, hogyan szól a „Krisztus Urunknak áldott születésén” a templomban, és hogyan, ha karácsony-köszöntőként éneklük – meglehetősen eltérő dallammal és ritmusban!).

3. Végül még egy utolsó, nem éppen lényegtelen kérdés: a kottakép. Megszoktuk, hogy a kottához ragaszkodni kell, azt kell játszani, énekelni, ami ott áll. Szeretünk hinni a régi énekkönyvek lejegyzéseinek is. A történelmi énekeknek, elsősorban egyházi énekeknek népzene felvételei itt új helyzetet teremtettek. Világossá vált, hogy nem merev ritmusképletek vannak, hanem ritmustípusok. Az egyes versszak-fajtákhoz hozzátartozik egy ritmustípus, amelynek kivitelezésében közösségről, alkalomtól függően különbségek is jelentkezhetnek. A mai lejegyző két út között választhat. Vagy pontosan rögzíti ezt a kivitelezést, de akkor tudnia kell, hogy nem normát, nem előírást ad vele, hanem „fotókópiát” készített egy egyszeri előadásról. Vagy a ritmustípust rögzíti felismerhető módon, de úgy, hogy némi szabadságot is adjon vele az illető közösségnek.

Hogy világosabb legyen, példákat mondok. Sok 16. századi egyházi énekünk használja a „Szivárvány havasán”-ból is ismert 4×12 szóta-

gos parlando szkémát. Ezt le lehet kottázni akár 2×6 szótagban (nyolcadokkal, negyedekkel, nyolcad+pontozott negyed zárlatokkal), vagy 1×12 szótagos sorban. Le lehet kottázni úgy is, hogy tizenkét nyolcadot írunk, az utolsó fölé koronát teszünk.

Végül is mindegy, hogyan írjuk, ha tudjuk, hogy egy ritmustípusról van szó, melynek konkrét megszólaltatása akár sorról-sorra is különbözhet kissé. Ugyanilyen jellegzetes ritmustípusok a 6+7-es „kis Balassi” (Bocsásd meg, Úristen), a 3+2-es volta kombinációi (Ne hagyj elesnem), vagy a szaffikum (Nagy hálát adjunk), stb. Baj akkor van, ha olyan lejegyzést használunk, mely vagy megzavarja a ritmustípus felismerhetőségét, vagy egy tőle idegen kivitelezést sugall (például egy szigorú giustot az említett tizenketteshez). E bajt az orgonakiséret még fokozhatja is!

Félreértés ne legyen: eszem ágában sincs az énekeskönyvekbe népzenei lejegyzéseket tétetni. Elég, ha átgondoljuk a ritmustípusokat, azokhoz a legegyszerűbb és legkevésbé merev vizuális képet kapcsoljuk, s ezt a ritmusképet megtartjuk minden hasonló ritmustípusú éneknél.

Ez az a terület, amelyen az új katolikus énektár ment legtovább (nem eléggé), s amelyben nagyobb zavar nélkül a többiek is követhetik. A kottakép átgondolt változásai nem fogják megzavarni az élő gyakorlatot, hanem inkább javára lesznek.

A kottakép kérdése nem ugyanígy jelentkezik egy korál, egy középkori kanció, egy gregorián himnusz esetében. De ha az alapelveket tisztáztuk, és ugyanakkor zenei érzékünket nem rongáljuk holmi igazolatlan teóriákkal, akkor az énekkönyv szerkesztésének viszonylag legkönnyebb feladata lesz a jó kottaképek kialakítása.

Mikor?

Egy énekeskönyv szerkesztésének lehetséges menete a következő: Az illetékesek megállapítják, hogy új énekeskönyvre van szükség (sürgősen!). Kijelölnek egy bizottságot, az lassanként összeszedelőzködik, s csakhamar kiderül, hogy az alapelvekben sem igen értenek egyet. A bizottságot igyekeztek „sokféle szempont figyelembe vételével” összeállítani, aminek eredménye, hogy az előismeretek tekintetében is nagyok a különbségek. De az idő sürget, valahogy kiegyeznek, leteszik a püspökök asztalára, ahol rákerül a pecsét.

De van egy második lehetséges menetrend is: egyesek éveken, évtizedeken át intenzíven foglalkoznak az énekekkel. Kérdéseket vetnek fel, tárgyyszerű vitákat folytatnak. Az egyes énekekről is, még inkább az énekeskönyv feladatáról is tisztázódnak a nézetek. Miért? Mert szorgos, huzamos napi munka van mögötte. Azután egy pillanatban megérik a helyzet a könyv összeállítására. Tudják, miért van szükség rá, milyen irányba kell haladni, s tudják azt is, amit a feladathoz tudni kell. A kivitelezésre ilyenkor már nem kell sok idő. Nem is szerencsés, ha a szerkesztők százféle feladatuk közepette ülnek össze időről időre, próbálnak visszaemlékezni, hol is tartottak. Ha a távolabbi előkészületre (tanulás, szakértelem megszerzése) és a közelebbi előkészületre (az anyag megismerése és a feladatok átgondolása) elég gondot és időt fordítottak, egy ilyen énekeskönyvnek néhány hónap alatt el kell készülnie.

Egy ilyen könyv mögött állhat szellemi tekintély. Szerencsés, ha mögé áll a jogi tekintély is, a hierarchia. A második azonban nem pótolja az elsőt.

Jegyzetek a liturgiáról

53. Stilizálás – klasszikum

A római rítus előírásai szerint az evangéliumot recitálni kellene. Ez nemcsak hangosabbá, érthetőbbé, tagoltabbá teszi a szent szöveget, hanem kiemeli a köznapi „kommunikáció” szintjéből. Pusztán művészeti szempontból nézve is: stilizálja azt. Ezzel szemben elterjedőben van a „kifejező olvasás”. A pap érzékelteti az evangéliumi jelenet szereplőinek váltakozását, érzelmeit, indulatát, lelkesedését. „Színes” előadásban tolmácsolja az amúgy is riportszerűen lefordított szöveget. („Erre Jézus megjegyezte...” s hasonló). Mondhatnánk: ez az evangélium naturalista közvetítése.

A két magatartás közti konfliktus annak példája, amit a liturgia mesterei sokszorosan szóvá tettek. A római liturgia a klasszikus ízlés megnyilvánulása. A régi jó népi énekesek a ballada történetét intenzív előadásban, de „szenvtelenül” jelenítik meg: nem ábrázolják a szereplőket, nem utánozzák azok feltételezett hanghordozását, nem jelenítik meg érzelmeiket. Ez emeli a művészi feszültséget, amellet finom érzékkel meghagyják a hallgatónak, hogy az átadott szavak nyomán a maga szívében-lelkében jelenüljenek meg ezek az érzelmek. A művészi stilizálás megengedi, hogy az értelmén átszűrve támadjanak fel az érzelmek is. A túl közvetlenül megjátszott érzelmek a színházba valók (még a versszavalásban is pironkodásra késztetnek).

Ez a klasszikus magatartás nyilatkozik meg tehát az evangéliumok recitált előadásában. S ha nem is recitálják őket, a recitálásban érvényesülő klasszikus, kissé személytelen magatartásnak, stilizált megjelenésnek kellene az olvasott formában is hatnia.

S még egy, amit az olvasó a recitációból tanulhat. A prózai olvasásnak is van közép-hangmagassága. Legtöbb templomi olvasónk túl mélyen olvas, másoknál pedig nagy a hangmagasság ingadozása. Kérjenek meg valakit, hogy egy olvasás-próbán a templom végéből figyelje hangjukat, s jelezze vissza, mikor találta meg a lektor a kellő hangmagasságot, mely mikrofon nélkül is betölti a templomot, egyben a társalgási hangmagasság helyett a szakrális cselekményhez illő „alta voce”, emelt hangon engedi érvényesülni a szöveget.

Jegyzetek a liturgiáról

54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon

Benedictionem nobis, Domine, conferat salutarem sacra semper oblatio, ut quod agit mysterio, virtute perficiat. – Üdvösséges áldásodat, Urunk, mindig közölje velünk e felajánlott szent ajándék, hogy amit e titok bennünk elkezd, azt tulajdon erejével végbe is vigye.

A könyörgés eleje könnyen érthető. Azt kérjük, hogy az oblatio, vagyis a felajánlás a szentmise gyakori bemutatása által újból és újból (ezért: semper, vagyis mindig) közvetítse, szó szerint „hozza oda” nekünk az Úr üdvösséget munkáló, létrehozó áldását. Természetesen a kenyér és bor önmagában nézve erre nem képes. De amikor a szentség anyagává válik, akkor egyúttal misztériummá lesz, tehát olyan látható dologgá, mely valami láthatatlant, könyörgésünk szerint áldást közvetít. Mégpedig nem akármilyen, nem csupán földi dolgainkra kiterjedő áldást, hanem „benedictionem salutarem”, tehát üdvösséget adó, üdvösségünket elősegítő isteni áldást.

A felajánlás, illetve a felajánlott tárgyak misztériumos módon működni kezdenek. Mi ez a működés? Azzal, hogy az adomány a szent Testté és Vérré lényegülnek át, megkezdődik a misztérium, ami eddig fizikai-anyagi táplálék volt, most isteni jelenléttel, s emiatt isteni erővel telítődik. A misztérium: a látható valóhoz szervesen hozzákapcsolódó láthatatlan isteni valóság.

Ez az átalakulás azonban nemcsak a felajánlott dologgal történik meg az oltáron, hanem a felajánlóban is, a Krisztushívőben. Az adományban saját magát felajánló ember maga is átalakult a felajánlott adománnyal együtt. Az adomány képes „dolgozni”, igaz, misztérium módjára (agit mysterio), tehát a látható dolgok szimbolizálják a láthatatlant. De mert szentség, van saját ereje végbe is vinni, amit szimbolizál. Itt a földön csak elkezdi végrehajtani ezt a hatását, s a jövőre vár, hogy – az újból és újból végbevitt misztérium-cselekményben részt véve – végleges eredményéből is részesüljünk: a földön kapott benedictio salutaris után az örökké tartóban.

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszébb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. füzet: „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. füzet: A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. füzet: A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. füzet: A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. füzet: A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. füzet: Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. füzet: Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. füzet: További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj a „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. füzet: Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösöd utáni II. vasárnapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenn tartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímezett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
